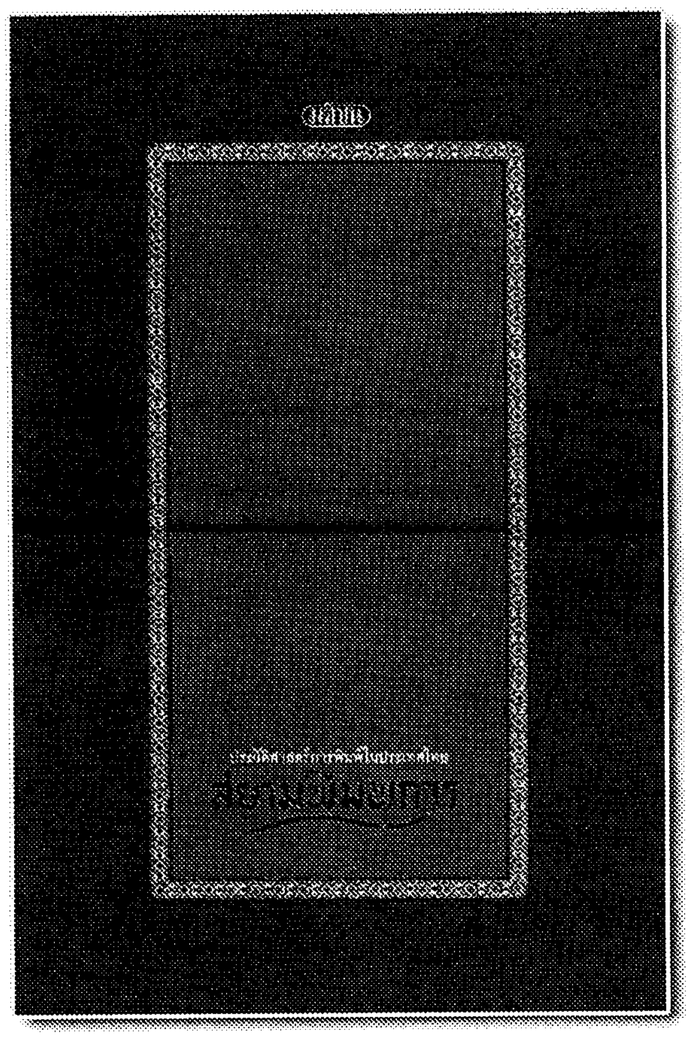

บทวิจารณ์หนังสือ

Book Review

ชลดา โกพัฒตา

Chollada Kopatta

คณะทำงานประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย. (2549). *สยามพิมพการ: ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย.* กรุงเทพมหานคร: มติชน.

ชื่อหนังสือ **"สยามพิมพการ"** มีความหมายว่าการพิมพ์ของสยาม หรือใช้ในความหมาย ประวัติศาสตร์การพิมพ์ ตามชื่อรองของหนังสือ ชื่อที่ตั้งไว้สะดุดสายตาและบอกความหมายของหนังสือได้ เพราะเป็นการรวมกันระหว่าง "สยาม" ซึ่งเป็นชื่อเรียกดินแดนประเทศไทยก่อนที่จะเปลี่ยนมาใช้คำว่าไทยในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม กับ "พิมพการ" ที่ชวนให้นึกถึงโรงอักษรพิมพการ โรงพิมพ์หลวงแห่งแรกของไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการพิมพ์โดยชาวสยามก่อนที่การพิมพ์ในประเทศไทยจะขยายตัวในเวลาต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน

อีกทั้งยังสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของหนังสือที่บอกไว้ว่า "...เก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานอันเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย ครอบคลุมเนื้อหาตั้งแต่เริ่มแรกเทคโนโลยีการพิมพ์สู่สังคมไทย ไล่เรียงพัฒนาของสื่อสิ่งพิมพ์ในรูปแบบต่าง ๆ จากอดีตถึงปัจจุบัน..." (สยามพิมพการ: คำนำ)

"สยามพิมพการ" ที่ดำเนินการโดยคณะวิจัยซึ่งมี ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ เป็นหัวหน้า จึงเป็นอีกหนึ่งก้าวของความสนใจที่ต้องการรู้ถึงความเป็นมาของ

การพิมพ์ในประเทศไทย เช่นเดียวกับที่เคยมีการบอกเล่าเรื่องราวการพิมพ์ใน "ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย" (ขจร สุขพานิช, 2508) "วิสาสะ" (สถิต เสมานิล, 2513) "1 ศตวรรษหนังสือพิมพ์ไทย" (เสลา เรขะรุจิ, 2510) "หนังสือและการพิมพ์" (กำธร สถิรกุล, 2515) และ "สำนักพิมพ์สมัยแรก" (ส.พลายน้อย, 2548)

นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาในลักษณะของงานวิจัยในแวดวงบรรณารักษ์ศาสตร์ วารสารและนิเทศศาสตร์ และประวัติศาสตร์อีกจำนวนพอสมควร ได้แก่ "วิวัฒนาการการพิมพ์หนังสือในประเทศไทย" (อำไพ จันทร์จิระ, 2515) "ประวัติหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย" (สุภาพันธ์ บุญสะอาด, 2517) "พัฒนาการหนังสือปกอ่อนในประเทศไทย" (ชูศรี กาลวันตวานิช, 2518) "บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทยตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2" (พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม, 2520) "ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พ.ศ. 2325-2475" และ "หนังสือพิมพ์ไทยจากปฏิวัติ 2475 สู่การปฏิวัติ 2516 "(สุกัญญา ตรีรวนิช, 2520 และ 2526) "บทบาทของนักหนังสือพิมพ์ในการเมืองไทยระหว่าง พ.ศ. 2490-2501" (สุวิมล รุ่งเจริญ, 2526) "นิตยสารไทย" (ระวีวรรณ ประกอบผล, 2530) "หนังสือพิมพ์รายวันภาษาอังกฤษในประเทศไทย" (จำนง วิบูลย์ศรี และดวงทิพย์ วรพันธ์, 2530) "การเมืองกับกฎหมายการพิมพ์ พ.ศ. 2453-2487" (รัตนา เมฆนันทไพศิฐ, 2531) และ "การพิมพ์ของไทย: รากฐานการขยายตัวและแนวโน้ม" (วรพล พรหมิกบุตร, 2539) งานทั้งหมดเน้นศึกษาความเป็นมาของการพิมพ์ในประเทศไทย และบทบาทของหนังสือ พิมพ์และนักหนังสือพิมพ์ในทางการเมือง

"สยามพิมพการ" วางตัวเองในลักษณะของการประมวลความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การพิมพ์ให้อยู่ในที่เดียวกัน หนังสือเล่มนี้จึงมีจำนวนหน้า 549 หน้า นำเสนอเป็น 4 ส่วน คือ

ภาคที่ 1 ประวัติการพิมพ์โดยรวม ครอบคลุมเนื้อหาเทคโนโลยีการพิมพ์และโรงพิมพ์ การหนังสือพิมพ์ นิตยสารและสำนักพิมพ์ จำนวน 315 หน้า

ภาคที่ 2 ชาติไทยในสิ่งพิมพ์ บทวิเคราะห์ผลกระทบจากเทคโนโลยีการพิมพ์ต่อสังคมไทยในช่วงแรกรับเทคโนโลยีการพิมพ์เข้ามา จำนวน 88 หน้า

ภาคที่ 3 ประวัติสำนักพิมพ์ประพันธ์สาสน์และบริษัทมติชน จำนวน 72 หน้า

ภาคผนวก ประกอบด้วย ก. รายชื่อนิตยสารและหนังสือพิมพ์ที่ออกในสมัยรัชกาลที่ 3-7 ข. ภาพถ่ายและสิ่งพิมพ์ในยุคต่าง ๆ และ ค. ตารางเปรียบเทียบเทคโนโลยีการพิมพ์แบบตะวันตกที่แพร่หลายเข้ามาในดินแดนอุษาคเนย์ จำนวน 74 หน้า

เนื้อหาของหนังสือแสดงความเป็นมาของการพิมพ์ในประเทศไทยในลักษณะรวบรวม ตรวจสอบหลักฐานและความรู้เกี่ยวกับการพิมพ์ในส่วนที่ 1 และ 3 และวิเคราะห์ความหมายของการพิมพ์ในประเทศไทย โดยเน้นประเด็นที่หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือทางการเมืองของรัฐในส่วนที่ 2

ส่วนที่ 1 ประวัติการพิมพ์ ประวัติการพิมพ์ซึ่งเป็นส่วนที่มีความหนามากที่สุด ได้รวบรวมประวัติการพิมพ์ที่ย้อนกลับไปในสมัยอยุธยาเรื่อยมาจนถึงประมาณทศวรรษ 2510 ก่อนที่วงการพิมพ์จะคลี่คลายมาในปัจจุบัน โดยมีเส้นแบ่งช่วงเวลาที่ประมาณทศวรรษ 2460-2470 ซึ่งเป็นยุคที่หนังสือพิมพ์เฟื่องฟูและมีเสรีภาพทางการพิมพ์

ประวัติความเป็นมาในแต่ละเรื่องที่แยกประเด็นศึกษาแสดงให้เห็นถึงกำเนิดของกิจการสิ่งพิมพ์ในประเทศไทยและการคลี่คลายของการพิมพ์ในประเทศไทย

เทคโนโลยีการพิมพ์และโรงพิมพ์ ในส่วนนี้เน้นที่โรงพิมพ์และตัวพิมพ์ พัฒนาการของการพิมพ์ในประเทศไทย เริ่มจากการพิมพ์เพื่อศาสนาสู่การพิมพ์เพื่อประโยชน์ของรัฐ และก้าวเข้าสู่การพิมพ์ของสามัญชน เรื่องกำเนิดของโรงพิมพ์ในสยามได้ตั้งข้อสังเกตว่า "...ยังหาสรุปไม่ได้อย่างชัดเจนในเวลานี้ แต่มีความเป็นไปได้อย่างมากว่ายังไม่มีการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตามที่ได้วิเคราะห์กันไว้..." (สยามพิมพการ: หน้า 7)

ส่วนตัวพิมพ์ภาษาไทยเกิดขึ้นเมื่อภรรยาหมอจัดสันมิชชันนารีเดินทางมาเผยแพร่ศาสนาในพม่าใน พ.ศ. 2356 ต่อมา พ.ศ. 2378 มิชชันนารีอเมริกันจากสิงคโปร์เดินทางมาเผยแพร่ศาสนาในประเทศไทยได้ตั้งโรงพิมพ์ของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ขึ้นและพิมพ์สิ่งพิมพ์ภาษาไทยฉบับแรก คือ หนังสือบัญญัติสิบประการซึ่งเป็นหนังสือเผยแพร่ศาสนา ส่วนโรงพิมพ์แห่งแรกของคนไทยนั้นเกิดจากพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงเป็นภิกษุทรงตั้งโรงพิมพ์วัดบวรนิเวศซึ่งดำเนินการโดยพระภิกษุตั้งแต่ช่างพิมพ์ ช่างเรียง ตรวจบรู๊ฟ และเข้าเล่ม ต่อมาจึงตั้งโรงอักษรพิมพการโรงพิมพ์หลวงที่ทรงโปรดให้ตั้งขึ้น ณ บริเวณโรงแสงต้นในบริเวณพระที่นั่งภาณุมาศจำรูศ จากนั้นกิจการการพิมพ์จึงขยายสู่สามัญชนคนไทย ในระยะแรกนี้โรงพิมพ์พัฒนามาจากร้านขายหนังสือที่มีมาก่อน ได้แก่ โรงพิมพ์นายเทพของนายเทพ ทรรทรานนท์ และโรงพิมพ์วัดเกาะหรือโรงพิมพ์นายสินที่มีชื่อทางการว่าโรงพิมพ์ราษฎรเจริญ หลังจากนั้นกิจการโรงพิมพ์ขยายตัวมากขึ้น

การหนังสือพิมพ์ พัฒนาการของหนังสือพิมพ์รายวันเริ่มเมื่อ ซามูเอล โจนส์ สมิท (Samuel Jones Smith) ได้ออกสิ่งพิมพ์รายวันชื่อ Bangkok Daily Advertiser (พ.ศ. 2411) ในสมัยรัชกาลที่ 5 สิ่งพิมพ์นี้จึงเป็นหนังสือพิมพ์รายวันฉบับแรกในประเทศไทย ส่วนหนังสือพิมพ์รายวันฉบับแรกที่เป็นภาษาไทยและของคนไทย คือ CORT ข่าวราชการ (พ.ศ. 2418) ดำเนินการโดยพระบรมวงศานุวงศ์ สิ่งพิมพ์รายวันในช่วงแรกเกือบทั้งหมดเป็นของชาวต่างประเทศ ต่อมาในทศวรรษ 2460 หนังสือพิมพ์ภาษาไทยที่ออกโดยคนไทยจึงเกิดขึ้น ในยุคนี้เป็นยุครุ่งเรืองของการพิมพ์ที่สามารถแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างเสรี สภาพการณ์เช่นนี้นำไปสู่การออกกฎหมายควบคุมสิ่งพิมพ์โดยตรงฉบับแรกใน พ.ศ. 2465 ทำให้บทบาทของหนังสือพิมพ์รายวันภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 จนถึง ทศวรรษ 2510 สัมพันธ์กับเหตุการณ์บ้านเมืองและเสรีภาพที่รัฐให้

นิตยสาร จุดเริ่มต้นของหนังสือพิมพ์รายคาบนั้น หากพิจารณารูปแบบการพิมพ์แล้วนิตยสารในช่วงแรกไม่ต่างจากหนังสือพิมพ์ “บางกอกรีคอร์เดอร์” (Bangkok Recorder) หรือชื่อในภาษาไทยว่า จดหมายเหตุ จึงเป็นนิตยสาร

ในรูปแบบของเนื้อหาฉบับแรกเพราะนำเสนอความรู้และข่าวสาร และยกให้ "ดรุโณวาท" เป็นนิตยสารฉบับแรกในเชิงรูปแบบที่มีลักษณะเป็นนิตยสารในความหมายที่เป็นสากล ต่อมานิตยสารได้คลี่คลายมาเป็นนิตยสารเฉพาะทางมากขึ้น รวมถึงปริมาณ เนื้อหา และรูปแบบของนิตยสารก็เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์บ้านเมืองตั้งแต่ทศวรรษ 2440 จนกระทั่งทศวรรษ 2510 เช่น นิตยสารวรรณกรรมและนิตยสารผู้หญิง นิตยสารการเมือง นิตยสารของนักศึกษาและปัญญาชน และนิตยสารวรรณกรรมเพื่อชีวิต

สำนักพิมพ์ หมายถึงสำนักพิมพ์ที่ผลิตหนังสือออกจำหน่าย โดยอธิบายให้เห็นว่าก้าวแรกของสำนักพิมพ์นั้นเริ่มต้นที่ "โรงพิมพ์" ซึ่งดำเนินการโดยชาวตะวันตก ได้แก่ โรงพิมพ์หมอบรัดเลย์ชื่อ American Missionary Association Press และโรงพิมพ์ครูสมิท หลังจากนั้นชาวสยามที่เห็นกิจการการพิมพ์ไปได้ดีจึงลงทุนตั้งโรงพิมพ์ ได้แก่ "โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ" หรือโรงพิมพ์วัดเกาะของนายสิน ละมุลพันธ์ (พ.ศ. 2432) "โรงพิมพ์นายเทพ" ของนายเทพ ทรรทรานนท์ ในทศวรรษ 2460-2470 เป็นช่วงเวลาของพัฒนาการทางการพิมพ์ที่สำคัญ เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะของการแยกสายงานในวงการพิมพ์ชัดเจนขึ้นในหลายเรื่อง เช่น คณะผู้จัดทำหรือบรรณาธิการที่มีลักษณะของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านในการคัดเลือกสิ่งพิมพ์และดูแลต้นฉบับ โรงพิมพ์แยกงานกับสำนักพิมพ์โดยทำหน้าที่รับงานพิมพ์เพียงด้านเดียว นักเขียนรวมกลุ่มเป็น "คณะผู้จัดทำและสำนักงาน" เป็นผู้จัดพิมพ์และจำหน่ายเอง ซึ่งน่าจะเป็นที่มาของคำว่า "สำนักพิมพ์" ในทศวรรษต่อมาถึงในปัจจุบัน ร้านหนังสือเข้ามาเป็นผู้ผลิตและจำหน่ายหนังสือ ส่วนการจัดจำหน่ายได้พัฒนารูปแบบการจำหน่ายจากร้านขายเครื่องเขียนและหนังสือมาเป็นสายงานจัดจำหน่ายของโรงพิมพ์ ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏเรื่อยมาถึงปัจจุบัน

ทศวรรษ 2500-2520 วงการพิมพ์พัฒนาอีกก้าวหนึ่ง ในพ.ศ. 2503 เกิดสมาคมผู้จัดพิมพ์และผู้จำหน่ายหนังสือแห่งประเทศไทย และในพ.ศ. 2510 เกิดสำนักพิมพ์ใหม่ที่แตกต่างจากสำนักพิมพ์ในยุคก่อน ยุคนี้เป็นยุคทองของการพิมพ์ "หนังสือพ็อกเก็ตบุ๊ก" หรือหนังสือฉบับกระเป๋า และหนังสือประเภทก้าวหน้า

ส่วนที่ 2 บทวิเคราะห์ "ชาติไทยในสิ่งพิมพ์" ว่าด้วยบทบาทของบุคคล สังคม ที่มีผลกระทบต่อการพิมพ์ในยุคเริ่มแรกของไทย วิเคราะห์ผลกระทบจากเทคโนโลยีการพิมพ์ต่อสังคมไทยในช่วงแรกรับเทคโนโลยีการพิมพ์เข้ามาในประเทศไทย โดยแยกเป็น 4 เรื่อง คือ 1) กษัตริย์ในยุคกำเนิดการพิมพ์ วิเคราะห์บทบาทของพระมหากษัตริย์กับการพิมพ์ ย้อนเวลากลับไปในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เรื่อยมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ทรงใช้การพิมพ์ช่วยในการดำเนินนโยบายทางการเมืองโดยการพิมพ์ประกาศของรัฐ การกระทำนี้เท่ากับผู้ปกครองยอมรับเทคโนโลยีนี้ซึ่งเป็นส่วนสำคัญต่อกำเนิดและพัฒนาการของสิ่งพิมพ์ในประเทศไทยอย่างมาก 2) สิ่งพิมพ์กับความรู้สมัยใหม่แบบก้าวกระโดดยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ่งพิมพ์มีบทบาทในการเผยแพร่ความรู้และวัฒนธรรมตะวันตก เป็นเวทีของการแสดงความคิดเห็นและประโยชน์ทางการเมือง นำสยามเข้าสู่สมัยใหม่ และปรับความรู้ของไทยให้เป็นที่ยอมรับของชาติตะวันตก 3) ผลกระทบของยุคการพิมพ์ที่มีต่อการเผยแพร่หนังสือหอหลวงในสังคมไทย กล่าวถึงกรณีการพิมพ์หนังสือกฎหมายของนายโหมด อมาตยกุล นิราศหนองคายของหลวงพิพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) และสิ่งพิมพ์ของ ก.ศ.ร.กุหลาบ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้เป็นเหตุให้รัฐเข้ามาควบคุมสิ่งพิมพ์ในระยะแรกก่อนที่จะมีกฎหมายควบคุมสิ่งพิมพ์โดยตรงฉบับแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 4) บทวิเคราะห์ว่าด้วยกลยุทธ์การใช้สิ่งพิมพ์ในยุคเริ่มต้นจนถึงรัชกาลที่ 4 เห็นถึงพัฒนาการของวิธีการและวัตถุประสงค์ของการเผยแพร่สิ่งพิมพ์ของนักบวชผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์และรัฐ เริ่มจากกลยุทธ์ "สื่อสาร" ศาสนาของบาทหลวงและมิชชันนารีสอนศาสนาในลักษณะการแปลและเรียบเรียงบทบัญญัติทางศาสนาใหม่ให้สื่อสารกับคนพื้นเมืองได้ เพื่อโน้มน้าวให้คนเชื่อและศรัทธาในเนื้อหาสาระในคำสอนมาเป็นกลยุทธ์ "การเปรียบเทียบ" ที่ให้เห็นข้อดีข้อด้อยระหว่างศาสนา สังคมและเศรษฐกิจ และกลยุทธ์ "แอบแฝง" มากับความรู้ตะวันตกต่าง ๆ ในส่วนของรัฐพัฒนาการของการเผยแพร่สิ่งพิมพ์เริ่มจากกลยุทธ์ "การสื่อสาร" มาเป็นการสร้างความรู้สึก "สำนึก" ร่วมกันเป็นหนึ่งเดียว ดังที่ปรากฏในสิ่งพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา และพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์

ส่วนที่ 3 จาก "ประพันธ์สาสน์" ถึง "มติชน" ให้ภาพประวัติการพิมพ์ช่วงทศวรรษ 2490-2510 ที่สืบเนื่องมาจากการพิมพ์ตั้งแต่เริ่มต้น ในช่วงนี้วงการพิมพ์เติบโตทั้งด้านปริมาณและความหลากหลายทำให้งานเขียนเป็นอาชีพที่มั่งคง เทคโนโลยีการพิมพ์พัฒนามากขึ้น และกิจการซึ่งมากับตะวันตกและชนชั้นสูงในช่วงแรกขยายลงสู่สามัญชน ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายหลังที่กิจการของสำนักพิมพ์เพลินจิตซบเซาลงเปิดโอกาสให้ "ผดุงศึกษา" เติบโตขึ้นจากการพิมพ์งานหัสนิยายของ ป.อินทรปาลิต จนกระทั่ง พ.ศ. 2503 แยกมาเป็น "สำนักพิมพ์ประพันธ์สาสน์" สำนักพิมพ์นี้พิมพ์งานของรงษ์ วงษ์สวรรค์ และนักเขียนรุ่นใหญ่อีกหลายคน และงานนวนิยายจีนกำลังภายในของ ว.ณ เมืองลุง ส่วน "สยามรัฐ" (พ.ศ. 2493) หนังสือพิมพ์ที่เป็นเวทีของการวิพากษ์วิจารณ์สังคมการเมืองและตีพิมพ์นวนิยายและเรื่องสั้นนั้นเป็นที่รวมของนักเขียนทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่รวมถึงนักศึกษาศิลปากรที่เข้ามาใช้เวทีนี้ในการทำหนังสืออันเป็นรากฐานในการตั้งสำนักพิมพ์และออกหนังสือของตนเอง และหนึ่งในนั้นคือ ขรรค์ชัย บุนปาน และสุจิตต์ วงศ์เทศ ผู้ก่อตั้งโรงพิมพ์พิฆเณศในพ.ศ. 2515 และหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจก่อนมาเป็นหนังสือพิมพ์มติชนและบริษัทมติชนในพ.ศ. 2521 และที่นี่เป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการในการพิมพ์หลายเรื่อง เช่น การจัดหน้าหนังสือพิมพ์ การพิมพ์และระบบสมาชิก

ส่วนภาคผนวกและที่แทรกคั่นระหว่างบท ในส่วนนี้ให้ภาพการพิมพ์ชัดเจนขึ้นและยังช่วยให้เห็นการคลี่คลายของพัฒนาการของการพิมพ์ในประเทศไทยได้เป็นอย่างดี จากภาคผนวก ก. รายชื่อนิตยสารและหนังสือพิมพ์ที่ออกในสมัยรัชกาลที่ 3-7 ข. ภาพถ่ายและสิ่งพิมพ์ในยุคต่าง ๆ ได้แก่ ปกนิตยสารและหนังสือพิมพ์จากหอสมุดแห่งชาติ รายชื่อหนังสือพิมพ์และนิตยสารฉบับปฐมฤกษ์จากแฟ้มเอกสารส่วนบุคคลนายเอก วีสกุล หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ปกหนังสือชุดศาลาโกหก เสือดำ และงานชุดอื่น ๆ ของ ป.อินทรปาลิต (พ.ศ. 2493-2511) ปกหนังสือนวนิยายจีนของ ว.ณ.เมืองลุง สำนักพิมพ์ผดุงศึกษาและประพันธ์สาสน์ (พ.ศ. 2504-2520) ปกเรื่องสั้นบางส่วนของสำนักพิมพ์ประพันธ์สาสน์ (พ.ศ. 2504-2520) และ ค. ตารางเปรียบเทียบ

เทคโนโลยีการพิมพ์แบบตะวันตกที่แพร่หลายเข้ามาในดินแดนอุษาคเนย์ รวมถึงส่วนภาพที่คั่นระหว่างบทซึ่งมีทั้งภาพเก่าและภาพถ่ายใหม่ในปัจจุบัน

หากพิจารณาตามประเด็นที่คณะวิจัยแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ภาค โดยในภาคแรกดำเนินเรื่องตามประเด็นศึกษา คือ เทคโนโลยีการพิมพ์และโรงพิมพ์ การหนังสือพิมพ์ นิตยสาร และสำนักพิมพ์ เพื่อดูความคลี่คลายตั้งแต่แรกมีการพิมพ์ในประเทศไทยจนถึงประมาณทศวรรษ 2510 ส่วนในภาคที่ 2 และ 3 มีลักษณะของการดำเนินเรื่องตามลำดับเวลา ทำให้เนื้อหามีส่วนที่ซ้ำซ้อนกันอยู่ ขาดความสมบูรณ์ของเนื้อหาในแต่ละเรื่องไปบ้าง อีกทั้งยังปรากฏความเห็นที่แตกต่างกันให้เห็นได้ เช่น การยอมรับการเข้ามาของการพิมพ์และโรงพิมพ์ในสมัยอยุธยา การใช้เส้นแบ่งช่วงเวลาของพัฒนาการในวงการหนังสือพิมพ์ที่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 แต่ถ้าพิจารณาในภาพรวมของหนังสือทั้งหมดแล้วกลับเห็นภาพของการคาบเกี่ยวกันระหว่างประวัติการพิมพ์กับประวัติมติชนเกิดขึ้น ซึ่งน่าจะมีส่วนทำให้เนื้อหาและปริมาณของหนังสือดูไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่บอกไว้ เนื้อหาในส่วนแรกมีมากและรอบด้านมากกว่าเพราะบางเรื่องได้มีผู้ศึกษาไว้มากแล้วจนต้องพยายามรวบรวมและตรวจสอบ หรือในอีกทางหนึ่งเป็นผลให้เนื้อหาในช่วงท้ายแคบลง ภาพของประพันธ์สาสน์และมติชนจึงมิได้เทียบเคียงกับบริบททางการพิมพ์เช่นเริ่มต้น ทำให้ภาพการพิมพ์ในทศวรรษ 2510 ที่เป็นจุดจบของเรื่องไม่ค่อยชัดเจนไปด้วย อีกทั้งการทำงานในลักษณะของการตรวจสอบข้อมูลดูจางหายไป

อย่างไรก็ตาม หากผู้อ่านได้ประมวลเรื่องราวเข้าด้วยกันแล้วจะทำให้เห็นความคลี่คลายในการพิมพ์ที่สำคัญ ๆ ซึ่ง “สยามพิมพการ” บอกกับผู้อ่าน เช่น

หลักฐานที่บอกว่าการพิมพ์ของไทยในสมัยอยุธยายังไม่ชัดเจน

สิ่งพิมพ์ในระยะแรกเป็นสิ่งพิมพ์รายคาบ (รายปักษ์ รายเดือน หรือรายปี) ไม่ปรากฏสิ่งพิมพ์ที่เป็นรายวัน สิ่งพิมพ์ในระยะแรกนี้จึงมีลักษณะเป็นนิตยสารมากกว่าหนังสือพิมพ์รายวัน

รัฐใช้การพิมพ์เป็นเครื่องมือในการสร้างสำนึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติ

ทศวรรษ 2460-2470 เป็นช่วงเวลาที่วงการพิมพ์มีพัฒนาการที่ก้าวหน้าขึ้น เกิดการแยกสายงานระหว่างโรงพิมพ์กับสำนักพิมพ์ ดังเห็นได้จากการใช้คำว่า "สำนักจำหน่าย" แทนคำว่า "คณะ" ก่อนที่จะกลายมาเป็น "สำนักพิมพ์" เช่นปัจจุบัน

วงการพิมพ์เติบโตและมั่นคงนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เส้นทางของผดุงศึกษา ประพันธ์สาสน์ พิฆเณศ และมติชนจึงสะท้อนให้เห็นพัฒนาการของการพิมพ์ที่งานเขียนเป็นอาชีพที่มั่นคง งานพิมพ์และเทคโนโลยีการพิมพ์จากตะวันตกทำให้หนังสือมีคุณภาพและเป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการพิมพ์ที่ก้าวหน้าขึ้น เช่น การจัดหน้าหนังสือพิมพ์ การพิมพ์ และระบบสมาชิก

ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทยฉบับนี้จึงเป็นอีกก้าวหนึ่งของความพยายามที่แตกต่างจากที่เคยทำมาอย่างน่าสนใจ คือ การรวบรวมและสร้างภาพการพิมพ์ในประเทศไทยให้รอบด้านและชัดเจนขึ้น ดังวัตถุประสงค์และชื่อหนังสือที่ตั้งไว้ "สยามพิมพการ" จึงควรค่าแก่การอ่านและใช้ประโยชน์ในการค้นคว้าต่อไป